

Een eeuw van verschil

Een
EEUW
van
VERSCHIL

Van achterstelling tot zelfontplooiing:
de dynamiek van het gelijkheidsideaal

Rede

*Uitgesproken ter gelegenheid van
de aanvaarding van het ambt
van universiteitshoogleraar
aan de Universiteit Utrecht
op 30 maart 2004*

door

Paul Schnabel

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag

© Paul Schnabel, Utrecht 2004
Binnenwerk: Redactie SCP
Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht
Druk binnenwerk: Haasbeek, Alphen a/d Rijn
Druk omslag: High Gloss Foliedruk, Doetinchem
Afwerking: Binderij Patist, Bilthoven
ISBN 90 377 0166 3

Sociaal en Cultureel Planbureau
Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag
Tel. (070) 340 70 00
Fax. (070) 340 7044

Website: www.scp.nl
E-mail: info@scp.nl

Mijnheer de rector magnificus,
Dames en heren,

Een eeuw van verschil. Honderd jaar geleden was Nederland een rijk land met veel arme mensen. Vijftig jaar geleden, na de Tweede Wereldoorlog, was het een verarmd land waar een week lang iedereen zelfs even arm was, met niet meer dan het tientje van Liefinck in de hand. Mede dankzij de Marshall-hulp ging het al gauw steeds beter. Even leek het er zelfs op dat de overgang naar de eenentwintigste eeuw er een zou zijn van een rijk land met een rijke bevolking. Nu ziet het er weer meer naar uit dat we in deze eeuw een arm land met te veel te rijke mensen zullen worden. Dat roept het beeld op van de toekomst als een eeuw van toenemende verschillen en dus ook met een groeiende kans op geschillen. De politieke en maatschappelijke onrust van de laatste tweeënhalve jaar zouden de eerste voorboden van meer ongenoe-gen kunnen zijn. Onverwacht toch, na een periode waarin op alle gebied de verschillen en de geschillen zo handig achter de glanzende deuren van het paarse kabinet leken te zijn opgeborgen, dat voortaan voor de politiek niet meer ruimte hoefde te blijven dan de veilige speelplaats achter de school van het beleid.

Het einde van de politiek?

Symbolisch voor deze Nederlandse variant van Fukuyama's *The End of History* waren de *Verkenningen: bouwstenen voor toekomstig beleid* die het tweede Paarse kabinet in de zomer van 2001 door ambtelijke werkgroepen had laten opstellen. Minister-president Kok zag de *Verkenningen* minder als het politieke testament van zijn kabinet dan als het beleidskader voor de politieke keuzes van elk nieuw kabinet, van welke politieke kleur dan ook. Veel verschil zou het allemaal toch niet maken, want de marges links en rechts waren smal. Niet bij gebrek aan geld, maar bij een overmaat aan eviden-

tie van wat er beleidsmatig nog gedaan zou moeten worden. Het gebrek aan politiek debat, aan verschil van visie op de toekomst, werd toen ook door maar weinigen als een probleem gezien.

De tijd van de echte politiek leek voorbij. De belangrijkste opdracht voor de toekomst zou de geleidelijke vervanging van de staatsschuld door het AOW-fonds zijn. De lange weg daar naar toe, ruim twintig jaar, vroeg om 'robuuste beleidsrichtingen' en die waren ambtelijk ten behoeve van de politiek ook al vol zelfvertrouwen vastgesteld. Daar ging geen politiek debat aan vooraf en het volgde er ook niet op. Echte strijdpunten voor de verkiezingen van 2002 waren er dan ook niet. Als de kosten van de vergrijzing het grootste probleem zijn, kan het beleid veilig in gedekt grijs gekleed gaan. Het onderscheid tussen bewindslieden en ambtenaren krijgt dan het karakter van een decent krijtstreepje. Nederland was bijna klaar en op de politiek drooggevalven grond van het poldermodel strekten zich de profitabele monoculturen uit van beleid waar niemand tegen kon zijn. Het enige waar het nog op aankwam, was goed management.

De saaiste verkiezingsstrijd ooit werd verwacht voor 2002, met de minst kleurige partijleiders en de laagste opkomst van de kiezers. Zo ver wilde men het toch niet laten komen, want het primaat van de politiek zou in ieder geval ritueel gehandhaafd moeten blijven. Daarvoor is de legitimatie nodig, die alleen door een algemene gang naar de stembus kan worden geboden. Dus kreeg het Sociaal en Cultureel Planbureau opdracht onderzoek te doen naar de potentiële niet-stemmers (Dekker 2002). Misschien zouden zij met de nodige aanmoediging en goede voorlichting toch tijdig voor de verkiezingen nog tot andere gedachten gebracht kunnen worden. Dat is inderdaad gebeurd, in de dubbele betekenis van het woord. De rest is geschiedenis, en ook dat in de dubbele betekenis van het woord (Schnabel 2003).

Wisselend tij

De geschiedenis leert ons geen lessen, nu niet en ook vroe-

ger niet, maar aan het gebeurde lessen we wel onze dorst naar begrip van wat ons is overkomen, meer nog, van wie we zijn en waar we staan. Als persoon, als individu en als groep, maar ook als land en samenleving. De gelukkig uitgevallen empathische verbinding van deze zo verschillende invalshoeken verklaart het succes van *De eeuw van mijn vader* (1999) van Geert Mak. In zijn verhaal is de geschiedenis een verraderlijke stroom van verandering, waarin zijn familie, niet wetend wat wij inmiddels weten, probeert een eigen koers te blijven volgen en niet ten onder te gaan in de stormen van wereldoorlog en dekolonisatie, vast te lopen op de zandbanken van de verzuiling of meegesleept te worden in de stroomversnellingen van de modernisering, die in de jaren zestig zo plotseling leek in te zetten.

Twee jaar na *De eeuw van mijn vader* verscheen als een bescheiden pendant nog een kleine ‘eeuw van mijn moeder’. In *Het zwijgen van Maria Zachea* legt Judith Koelemeijer in de levensbeschrijvingen van de leden van één groot gezin – dat van haar grootmoeder, met twaalf of dertien kinderen – een geschiedenis van snelle sociale stijging en toenemende welvaart vast. Tegelijkertijd nemen de verschillen tussen de leden van het gezin toe en vervreemden zij meer van elkaar dan alleen door het verschil in levensfase tussen de generaties verklaard kan worden. Voor de winst aan individualisering moet de prijs van verlies aan familiale saamhorigheid en het verdwijnen van de religieuze binding betaald worden.

In hetzelfde jaar, 2001, sluit de Amsterdamse hoogleraar Piet de Rooy zijn boek *Republiek der Rivaliteiten* af, een politieke en sociale geschiedenis van Nederland sinds 1813. De familie De Rooy wordt pas in het nawoord zichtbaar en haar geschiedenis lijkt erg op die van de familie Mak of de familie Koelemeijer – en ongetwijfeld op die van de meeste Nederlanders. Het werkelijke thema van De Rooy is eenheid en verscheidenheid, niet ‘eenheid in verscheidenheid’, zoals de Nederlandse natie zich graag wat zelfgenoegzaam omschrijft. Achter het veilige schild van de ‘harmonieuze ongelijkheid’ woedt een nu al twee eeuwen durende strijd tussen een statelijk streven naar eenheid en gelijkheid en

een maatschappelijk en persoonlijk verzet in dienst van onderscheid en eigenheid. In veel opzichten zijn we mindervan elkaar gaan verschillen, maar de toenemende gelijkheid heeft ook ruimte gemaakt voor het ontstaan van nieuwe vormen van verschil. Soms bedoeld en zorgvuldig in stand gehouden, soms onbedoeld en een bron van zorg.

Het wisselend tij van gelijkheid en ongelijkheid is het thema van deze oratie, maar dan meer vanuit een sociologisch dan een historisch gezichtspunt. De geschiedenis blijft belangrijk, maar het gaat hier minder om het chronologisch beschrijven en begrijpen van de gebeurtenissen in hun tijd en meer om het analyseren en verklaren van de richting van de ontwikkelingen op de lange termijn. Niet alleen de processen maar ook de successen, de feilen zowel als de feiten, al blijven dat altijd de dwingende dijken van het denken.

De verschillen van een eeuw

Wat zijn dan de feiten in deze eeuw van verschil, de twintigste eeuw, net afgesloten en alweer zo ver weg? (Bank en Van Buuren 2000; Schuursma 2000; SCR 1998) Nederland was nauwelijks kleiner dan het nu is, maar op dat bijna gelijke oppervlak wonen nu drie keer zoveel mensen als honderd jaar geleden in zes keer zoveel huizen, met duizend keer zoveel fietsen en zeventuizend keer zoveel auto's. Het spoorwegnet had al ongeveer de omvang die het nu nog heeft – het was zelfs wat groter in aantallen kilometers –, maar toen ging het om 15 miljoen reizigers per jaar en nu om meer dan 300 miljoen. Het nationale inkomen is in euro's bijna 500 keer zo hoog geworden en gestegen van minder dan een miljard euro tot bijna 500 miljard. Zelfs als we rekening houden met prijsveranderingen en inflatie zijn we per hoofd van de bevolking nu nog altijd minstens vijf keer zo rijk als in 1900. De levensverwachting is met tweederde toegenomen tot ongeveer 80 jaar en stijgt nog steeds, de huishoudens zijn in omvang gemiddeld meer dan gehalveerd en het geboortecijfer is eenderde van wat het honderd jaar geleden was. Een- en tweekamerwoningen

zonder enig comfort vormden toen de verblijfplaats van meer dan de helft van de bevolking. Wel geldt nu nog steeds als toen: hoe groter het gezin, hoe kleiner de woning.

Werkweken van 60 uur en meer waren in 1900 nog heel gewoon en het gemiddelde inkomen per gezin was zo laag dat de helft nodig was voor de dagelijkse levensmiddelen. Dat is nu nog de situatie in veel ontwikkelingslanden. Het gemiddelde Nederlandse gezin geeft nu ongeveer 12% uit aan eten en drinken. Met dat bescheiden deel van het huishoudbudget kan de boodschappenwagen onvergelijkkelijk veel gevarieerder en rijker gevuld worden dan het mandje dat aan het begin van de eeuw van mijn grootvader door de boodschappenjongen aan de deur werd afgeleverd.

Grote verschillen met toen en tegelijkertijd een steeds grotere gelijkheid naarmate we dichter bij het heden komen. Want wat in 1900 alleen bereikbaar was voor de bovenste tien tot twintig procent van de samenleving, is in 2000 nauwelijks minder dan gewoon geworden voor bijna iedereen, een groot deel van de onderste tien tot twintig procent inclusief. Een goed huis, goede voeding, goede kleding, goede gezondheidszorg en goed onderwijs is in principe voor iedereen gelijk bereikbaar. Er is algemeen kiesrecht gekomen en vrijwel iedereen heeft onbepert toegang tot dezelfde communicatiemediën, van telefoon tot televisie en internet. In ieder geval formeel zijn mannen en vrouwen gelijk in kansen en in positie in de maatschappij. De sociale zekerheid heeft werkloosheid, ziekte, invaliditeit, echtscheiding en ouderdom uit de ban van de armoede bevrijd. De luxe van vrije tijd, sport, vakantie en uitgaan is gewoon geworden, tot op zekere hoogte ook voor de ruim tien procent van de bevolking die volgens de *Armoedemonitor* (Vrooman 2003) als mensen met een laag inkomen beschouwd moeten worden. Voor bijna iedereen, ook voor de bovenste lagen van de samenleving, is de vanzelfsprekendheid van de aanwezigheid van huishoudelijk personeel verloren gegaan (Montijn 1998). Hun vertrek naar gewone banen in fabrieken, kantoren, winkels en ziekenhuizen heeft het onderscheid tussen klassen en standen verder verkleind. Huishoudelijk

werk is gedemocratiseerd en de huishoudens zijn in alle opzichten meer aan elkaar gelijk geworden. Dat is nog versterkt door de algemene verspreiding van huishoudelijke apparaten en de groeiende populariteit van gemakproducten.

Voor een groot deel is de echte gelijkheid in toegang tot de geneugten van een goed leven, goed verzekerd ook tegen de risico's van een onzekere toekomst, pas na de Tweede Wereldoorlog werkelijkheid geworden. Stap voor stap is dat gebeurd, beginnend met de voorzichtige opbouw van een bescheiden bedoeld systeem van sociale zekerheid, dat pas later in de gedaante van de verzorgingsstaat van een instrument tot een doel op zich werd. Kort daarna, in de tweede helft van de jaren zeventig, werd duidelijk dat dit doel financieel een brug te ver lag. Nog weer later kwam de vraag op of de ooit zo welkome 'gemoedsrust van de verzorgingsstaat' (Van Stolk en Wouters 1983) niet zo zwaar op de fundamenten van de verzorgingsstaat drukte dat de overheid – in de woorden van Thoenes (1962), die het begrip verzorgingsstaat bedacht – niet langer meer 'garant' zou kunnen staan voor het 'collectieve sociale welzijn' van de burgers. Inmiddels is ook de 'gemoedsrust' zelf punt van discussie geworden.

De middenklasse als standaard

Anders dan in Groot-Brittannië is in Nederland en in de meeste andere landen van West-en Noord-Europa van het begin af aan niet gekozen voor een verzorgingsstaat op het lage niveau van het dagelijks leven van arbeiders met de laagste sociaal-economische status. De Nederlandse verzorgingsstaat heeft na een aarzelend begin in de jaren zestig vleugels gekregen als een systeem op het niveau van een middenklasse, die mede door toedoen van de verzorgingsstaat zelf steeds breder is geworden. De keuze voor de levensstandaard en leefstijl van de middenklasse als basisniveau voor de voorzieningen en de sociale verzekeringen hield voor veel mensen een aanmerkelijke verhoging van hun kwaliteit van leven in op het moment dat ze gebruik moesten of konden maken van de nieuw gecreëerde verzorgingsarrangementen. Voor slechts

weinig mensen liet het basisniveau van de voorzieningen nog zoveel te wensen over dat ze behoefte hadden aan alternatieven in de particuliere sfeer. De sociale zekerheid houdt de inkomensverschillen relatief klein en voorkomt statusdaling bij verlies van werk. In het onderwijs en de gezondheidszorg zijn de in het verleden nog bestaande klasse- en standsverschillen in de loop van de tijd steeds kleiner geworden.

Alleen in een land met een hoogontwikkelde verzorgingsstaat kunnen particuliere voorzieningen in de geur van overbodigheid staan: privé-klinieken zijn er voor onnodige ingrepen en particuliere scholen verhullen pedagogisch onvermogen van de ouders of gebrek aan talent bij hun kinderen. Daar wordt op neer gekeken: in de verzorgingsstaat bieden de algemene voorzieningen de beste kwaliteit voor iedereen. De sterke tendentie naar het garanderen van gelijke kwaliteit, gelijke toegankelijkheid en gelijke beschikbaarheid van de voorzieningen heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan het kleiner-maken van de sociale en culturele verschillen in de samenleving.

Dat lijkt nu toch te veranderen. De gelijkheidspretentie is als vals bewustzijn ontmaskerd en de politieke gevoeligheid voor elitaire verschillen is tegelijkertijd duidelijk minder geworden. Wie meer wil dan het basisniveau, zal daar steeds vaker zelf ook meer voor moeten betalen. Meer vrije keuze, maar ook meer verschil en dus ook ongelijkheid. Dat is politiek steeds minder een probleem nu de maatschappelijke aandacht steeds meer de gevangene wordt van de nieuwe achterstanden in vooral de oude wijken van de grote steden. De 'zwarte' school is het symbool geworden van de nieuwe, nu etnisch gedefinieerde achterstand. Waar eerst vooral gelet werd op het verkleinen van de voorsprong van de elite, groeit nu de onrust over het groter worden van de achterstand van de nieuwkomers en de achterblijvers.

Gelijkheid als groei

Terugkijkend op de twintigste eeuw rijst het beeld op van een periode die gekenmerkt wordt door een zich in herhaalde aan-

lopen versnellende stijging van zowel de individuele welvaart als het maatschappelijk welzijn. Steeds bredere groepen in de samenleving hebben aan beide deel gekregen. Dat is minder vanzelfsprekend dan het lijkt. Wat een goed leven inhoudt, was honderd jaar geleden al voor iedereen zichtbaar in de levensstandaard en de leefstijl van de gevestigde burgerij, maar weinigen zouden toen geloofd hebben dat dit goede leven voor bijna iedereen bereikbaar zou kunnen zijn. Velen geloofden dat de bestaande verschillen van god gegeven waren of economisch onvermijdelijk en noodzakelijk. Verdelen over velen zou immers leiden tot verarming van allen, meer delen met elkaar zou de rijkdom verminderen in plaats van vermeerderen. In de eerste helft van de twintigste eeuw leek spreiding van inkomen, macht en kennis nog gelijk te staan met verlies. Verlies aan politieke rationaliteit, aan economische groei, aan burgerlijke beschaving en aan individualiteit.

In de negatieve utopieën van toen – *Brave New World* of 1984 – slijten gelijkgeschakelde individuen hun schamele levens in de schaduw van een bekrompen en dictatoriaal regime. Ook in de positieve politieke utopieën van het socialisme ging het om een gemeenschappelijk geleefd eenvoudig bestaan. De uniformiteit overheerst. Geen werkelijkheid is er in Nederland ooit dichterbij gekomen dan de eenvormige en bescheiden wereld van de naoorlogse wijken en tuinsteden. Eindeloze rijen kleine flats en doorzonwoningen met een identieke indeling en nauwelijks ruimte voor verschil in leefstijl, smaak en status. Dat was ook niet de bedoeling. Het ideaal was nu juist een leven bevrijd van de ballast van het verleden.

Deze vorm van egalitarisme werd in de tijd zelf positief gewaardeerd, maar cultuurpessimisten van een eerdere generatie als Spengler of Huizinga zouden in die uniformiteit het ultieme bewijs hebben gezien van het verdwijnen van het individu in de massa. Dat de massa zelf zou kunnen individualiseren, konden zij zich net zo min voorstellen als dat de verfijnde leefstijl van de burgerlijke elite twee generaties later de standaard van een hele samenleving zou kunnen worden (Schnabel 1999). Toch

was ook toen al te zien dat het in het streven naar emancipatie van de arbeiders, van de kleine luiden en van de vrouwen – grotendeel los en vaak ook tegen elkaar in de dragers van de belangrijkste sociale bewegingen van de twintigste eeuw – nooit alleen ging om het verwerven van een meer gelijke positie. In iedere emancipatiestrijd is altijd een spanning voelbaar tussen enerzijds het streven naar een fundamentele verandering van de maatschappelijke verhoudingen en anderzijds het verlangen deel te hebben aan het goede leven van de nu nog bevoorrechten. Naast verongelijkheid over de achterstelling is er ook de afgunst op het betere leven van de machtigen.

Als er geen revolutie komt en de wereld van de bevoorrechten dus niet wordt verwoest, wordt de spanning bijna ongemerkt beslecht in een compromis tussen alle partijen over wat in ieder geval in morele zin voor iedereen een beter leven betekent: meer loon en meer zeggenschap voor arbeiders, meer ruimte voor het verborgen talent van de gewone burger, een betere balans tussen zorg en arbeid voor man en vrouw, en heel actueel, een erkenning van homoseksuele relaties als gelijkwaardig of beter gezegd het ook als homoseksueel paar krijgen van toegang tot het huwelijk en straks ongetwijfeld ook tot het recht van adoptie. De gevestigden schikken wat in en maken plaats voor de buitenstaanders (Elias en Scotson 1976), maar het zijn de verworvenheden van de gevestigden die het beeld blijven bepalen. Meer gelijkheid is uiteindelijk toch een overwinning van de elite.

Dat blijft niet zo, want meer gelijkheid betekent ook weer meer ruimte voor nieuwe verschillen. Nu niet meer in de negatieve zin van achterstand of afwijking of in de verticale betekenis van rang en stand, maar positief en horizontaal. Dan gaat het om verschillen die bekend staan als diversiteit, pluralisme, pluriformiteit, leefstijl, diversiteit. Mensen blijven zich willen onderscheiden, willen duidelijk maken wie ze zijn en bij welke groep ze horen. Juridische, economische en sociale gelijkheid verschaft hen de vrijheid om zich te onderscheiden in presentatie en leefstijl. Ze zitten daar niet in vast, maar ze blijken er in het algemeen zeer aan te hechten. Gelijkheid hangt nauw samen met individuali-

sering en informalisering. Elke leefstijl kent wel zijn eigen elite in de vorm van voorlopers en *arbiters of taste*, maar er is geen hiërarchie tussen de leefstijlen en zelfs nauwelijks beïnvloeding over en weer. Leefstijl is een belangrijk sociaal selectiemechanisme in een samenleving van gelijken: tot in partneradvertenties toe – of nee, juist daar – geeft men de ander een beeld van zichzelf door het aangeven van de voorkeur voor een bepaalde muziek, sport of kleding.

De dynamiek van gelijkheid

Minder verschil en toch meer verheffing, dat is het kenmerk van de eeuw van verschil die de twintigste was. De dynamiek van het streven naar het opheffen van verschillen is nog steeds niet helemaal uitgewerkt, zoals de sluipende uitbreiding naar het rijk der dieren duidelijk maakt. Het dier, in ieder geval het huisdier en het zoogdier, emancipeert naar een menselijke status. Dat lijkt absurd, maar het is niet vreemder dan het voor de intellectuele voorlopers van de Franse Revolutie zou zijn geweest te beseffen dat hun concept van de *égalité* zoveel verder zou kunnen reiken dan hun eigen stand. Niet alleen financieel onafhankelijke burgers zijn gelijken, maar alle mensen, mannen en vrouwen, onafhankelijk van inkomen,leeftijd, ras, godsdienst , seksuele voorkeur of handicap. Voltooid zijn ook die emancipatieprocessen nog niet. Dat doet weer beseffen dat het begrip gelijkheid nooit heeft gefunctioneerd als grens, maar altijd als doel. Het principe van de gelijkheid kan altijd weer opnieuw op een nieuw doel gericht worden en van daaruit emancipatorisch geladen worden. Het gaat ook nooit om verschillen op zich, maar om verschillen die in termen van achterstand, achterstelling of achterblijven moeten worden gedefinieerd. Om verschillen dus die niet in zichzelf gerechtvaardigd zijn en waar wat aan gedaan kan worden (Bouter 1994). Uiteindelijk gaat het om verschillen in kansen op deelname aan wat we als een goed leven zien.

In een groot deel van de onderzoeksprojecten die het Sociaal en Cultureel Planbureau op zijn programma heeft staan, gaat

het om het vaststellen en het volgen van vormen van juist dat type maatschappelijke ongelijkheid. We brengen in kaart hoe het staat met de emancipatie van vrouwen en de integratie van de etnische minderheden, wat de leefsituatie is van jongeren, ouderen, gehandicapten en chronisch zieken, of de armoede toe- of afneemt, het verschil tussen stad en platteland niet te groot wordt. Het interesseert ons minder hoe het met mannen, hoogopgeleiden en rijke mensen gaat. Dat is ook logisch, het onderzoeksprogramma is deel van de in de ontwikkeling van de verzorgingsstaat dominant geworden traditie van overheidsbeleid, dat juist de sociale verschillen kleiner wil maken en bovendien ook weet in welke richting de verkleining van het verschil gezocht moet worden.

Als uit onderzoek blijkt dat wie geboren is op de Apollolaan een levensverwachting heeft die vijfjaar langer is dan van wie domweg gelukkig leek te zijn in de Dapperstraat, dan is de conclusie nooit dat het maar eens afgelopen moet zijn met het overdreven lange leven van rijke mensen. Meer gezondheid en langer leven zijn de evidente opties voor iedereen en die moeten dus ook voor en door minder rijke of minder ontwikkelde mensen tot werkelijkheid gemaakt kunnen worden. Hetzelfde geldt voor verschillen in onderwijsniveau en museumbezoek, in rookgedrag en in het eten van vet, in het beheersen van de Nederlandse taal door allochtonen en in computergebruik tussen de generaties.

Het besef dat het anders kan en de wetenschap hoe het anders moet, wordt verwoord en uitgedragen door een elite. Het begrip is per definitie niet populair, maar we kunnen het niet missen. Meer dan veertig jaar geleden verbond mijn Utrechtse leermeester Piet Thoenes in zijn proefschrift de ontwikkeling van de verzorgingsstaat met de aanwezigheid van een functionarissenelite als de 'semi-ambtelijke topgroep die als ordehandhavende "natuurlijke" elite de op wetenschappelijke deskundigheid gebaseerde rol heeft de geboden, die structuur en functie van de geleide nationale samenleving bepalen, te kennen en te handhaven' (Thoenes 1962, 210). De functionarissenelite treedt op na en naast de politieke elite die bepaalt welke verschillen in welke richting en in welke mate moeten worden verkleind.

Risico van richtingloosheid

Als daar geen duidelijkheid of consensus over bestaat, kan de functionarissenelite niet veel. Het beleid krijgt een vaag karakter en gaat zwerven langs willekeurige maatregelen en toevallige programma's. Dat is in belangrijke mate op landelijk niveau het lot geweest van het welzijnsbeleid en dat is niet goed afgelopen. Iets soortgelijks is nu weer te zien in het debat over de ruimtelijke segregatie van minderheden. Wat is nu beter: spontane etnische verdichting in bepaalde wijken of geregisseerde spreiding? Wetenschappelijk is daar alleen een antwoord op te geven als de politieke opties bekend zijn. 'Beter' betekent iets anders voor wie het belang van cohesie binnen de eigen groep vooropstelt dan voor wie kiest voor integratie in de Nederlandse samenleving.

Dit voorbeeld is niet toevallig zo actueel. In de problematiek van de integratie van de etnische minderheden in de Nederlandse samenleving raken de principes van het gelijkheidsdenken op een ongelukkige manier met elkaar verstrikt. Is iemand louter op grond van zijn aanwezigheid in Nederland – legaal of zelfs illegaal – meteen in rechten gelijk aan iedere Nederlander of moet hij eerst gelijk worden aan wie hier altijd al was? Mag het individuele recht op gelijkheid gebruikt worden om collectief in eigen kring weer ongelijkheid te organiseren? Geeft gelijkheid de vrijheid om verschil te maken en je als groep gescheiden op te stellen? Mag omgekeerd de gevestigde van de buitenstaander verlangen dat hij zich zodanig aanpast dat hij in iedere betekenis van het woord geen verschil meer maakt?

Lastige vragen, die nog moeilijker worden omdat er behalve een kwalitatieve ook een kwantitatieve component meespeelt. Dat geldt vooral met betrekking tot de islam. Meer dan 5% van de Nederlandse bevolking is moslim, in de grote steden loopt dat percentage op tot 25 en 30% van de bevolking. Velen van hen staan weliswaar maatschappelijk nog onder aan de ladder, maar weten zich op grond van hun geloof moreel toch superieur. Het eigen geloof maakt fundamenteel verschil in een samenleving die dat verschil principieel niet kan accepteren. Dat levert alleen

al door het gewicht van het getal van de gelovigen onvermijdelijk spanningen op.

Verskil mag er in de Nederlandse samenleving alleen zijn in positieve zin als persoonlijk onderscheid, maar niet als achterstelling en zeker niet als negatieve categorisatie, als een toegewezen kenmerk in een rangorde van morele waardering van groepen. In de moderne samenleving is geen plaats voor verschil dat pijn doet en tegelijkertijd niet verzacht of opgeheven mag worden. De moderne macht van het aardige verschil – tussen man en vrouw, homo en hetero, gelovige en niet-gelovige – slaat dan om in het lelijke verschil van de traditionele macht. Dat verklaart minstens ten dele de heftigheid waarmee stelling genomen wordt tegen vrouwenbesnijdenis, hoofddoekjes, veroordeling van echtscheiding of homoseksualiteit. Voor het overige mag de verklaring zeker ook gezocht worden in de altijd wat pijnlijke herinnering aan een nog relatief recent verleden waarin op vergelijkbare wijze verschil werd gemaakt. De belangrijkste verklaring schuilt echter toch in de zware moralisering van het gelijkheidsprincipe. Dat leidt tot een sterke identificatie met ieder die zich in een slachtofferpositie, de meest indringende vorm van persoonlijk aangedane achterstelling, bevindt. Verongelijkheid is het gevoel dat past bij een ongerechtvaardigde toestand van ongelijkheid, verontwaardiging is de emotie bij een onrechtmatige afbreuk aan gelijkheid.

Verskil in gelijkheid

De gelijkheid en gelijkwaardigheid van ieder mens is als filosofisch idee ouder en uiteindelijk ook minder omstrede dan als politiek te realiseren ideaal of als inspiratie van emancipatiebewegingen. Bijzonder is vooral dat het zo lang geduurd heeft, bijna twee eeuwen, voordat gelijkheid over de volle breedte van het maatschappelijke leven van ideaal tot werkelijkheid is geworden. Uit de Franse Revolutie en de napoleontische oorlogen is uiteindelijk niet de sociale rechtsstaat te voorschijn gekomen, maar de nationale eenheidsstaat met aanvankelijk nog niet het begin

van wat wij nu democratie zouden noemen (Kloek en Mijnhardt 2001). De weg naar het algemeen kiesrecht met voor iedereen een gelijke toegang tot ambt en stembus zou een eeuw in beslag nemen, de weg naar de algemene welvaart met tegelijkertijd een meer gelijke verdeling van de maatschappelijke rijkdom zou pas weer bijna vijftig jaar daarna definitief worden ingeslagen.

Het zijn niet alleen lange, maar ook moeizame wegen geweest. Gelijkheid is een rationeel concept, emotioneel zijn mensen eerder geneigd tot het maken van verschil. Als individu, ter onderscheiding van de ander, als groep, ter uitsluiting van anderen. De Verlichting en de Franse Revolutie hadden de traditionele orde van onderscheid wel niet helemaal kunnen laten verdwijnen, maar er toch wel de morele rechtvaardiging aan onttrokken. Het standsonderscheid werd vooral een sociaal en cultureel verschil in mate van verfijning, in het nieuwe klassenverschil telde aanvankelijk alleen nog verschil in welvaart. In de praktijk bleven de verschillen tussen de standen en klassen groot en beleefde men de verschillen ook als groot en vrijwel onoverbrugbaar. Zo zat de wereld feitelijk nu eenmaal in elkaar en in Nederland zag men daarin ook nog wel de hand van God. Internationaal bleef echter een onvervulde behoefte bestaan aan een nieuwe morele orde van verschil, waaraan ook richtlijnen konden worden ontleend voor de inrichting van de samenleving. Het paste bij het beeld van de mens als van nature gelijk om de nieuwe verschillen ook in de natuur te zoeken. Het paste bij het beeld van de tijd om dat op een wetenschappelijke manier te doen en het paste bij het beeld van de natuur, zeker na Darwin, om de verschillen een deterministisch karakter te geven.

Op de fundamenten van de gelijkheid wordt zo in de negentiende eeuw een huis van verschil opgetrokken. Vrouwen werden het zwakke geslacht, huidskleur verried de kwaliteit van een ras, homoseksualiteit werd 'uitgedokterd' en de crimineel werd herkend aan zijn schedelvorm. De onontkoombare biologische verschillen zijn meteen ook morele verschillen, met niet meer dan een nuance tussen goed en kwaad enerzijds en anderzijds superieur en inferieur. De groeiende populariteit van het darwinistisch-

evolutionaire denken veranderde de morele hiërarchie in weinig minder dan een strijd om het voortbestaan. De pathologie van het biologische verschil is het zieke, afwijkende, gedegeneerde en minderwaardige. Dat moet gemeden en onschadelijk gemaakt worden, terwijl het goede en het sterke alle vrijheid moet krijgen zich verder te ontwikkelen. Zelfs de ruwste vormen van kapitalisme en kolonialisme konden zo gerechtvaardigd worden als een historische noodzaak en uiteindelijk een humanitaire zegen (Hermans 2003).

Racisme en eugenetica zijn de ergste wapens gebleken die de negentiende eeuw aan de vrije burger van de twintigste heeft overgedragen, in morele zin erger dan de botte bijl waarmee in naam van het gelijkheidsprincipe in veel landen de burgerlijke vrijheid gebreideld is en soms nog wordt. Liberalisme/kapitalisme en communisme/socialisme lopen uiteindelijk vast in hun eigen tegenspraken. Gelijkheid verliest zijn zin wanneer er geen ruimte meer mag zijn voor individuele vrijheid, maar ook wanneer groepen categorisch van gelijkheid worden uitgesloten. Het laatste leidt tot emancipatie- en bevrijdingsbewegingen, zoals we die in de niet-communistische wereld hebben gezien, het eerste tot vormen van subversiviteit en *innere Migration*. Actief is moeilijker, passief duurt langer, maar gaat uiteindelijk erg snel. Dat is nooit beter zichtbaar geworden dan toen de bevolking van de landen van het Oostblok de kans kregen zelf te kiezen voor de *Animal Farm* waar ze zo lang in hadden moeten leven. De belangstelling was minimaal.

De Nederlandse variant

In Nederland is de ontwikkeling naar een samenleving met een grotere mate van gelijkheid niet zo dramatisch verlopen. Racisme en eugenetica hebben mede door levensbeschouwelijke tegenstand hier maar weinig invloed gehad en Troelstra's poging tot revolutie is toch vooral een persoonlijk drama geworden. Hoe komt het dan dat het toch zo lang geduurd heeft voordat we in normatieve en in empirische zin Nederland als een samen-

leving van gelijken kunnen beschouwen? Dat komt tot uitdrukking zowel in de late invoering van het algemeen kiesrecht als in de vertraagde opbouw van een verzorgingsstaat. 'Steun' voor de armen was al in de negentiende eeuw in geval van 'volstreekte onvermijdelijkheid' financieel een staatszaak geworden, maar altijd als gunst, nooit als recht. Vlak voor het begin van de twintigste eeuw lagen, hoe bescheiden van inhoud en omvang ook, de eerste sociale wetsontwerpen klaar. Zelfs als het lukte, zoals bij de Ongevallenwet van 1901, de Ziektewet van 1913 of de Invaliditeitswet van 1919, om de wet aangenomen te krijgen, kwam er van uitvoering meestal weinig of niets terecht.

Marcel Hoogenboom (2002) heeft recent in zijn proefschrift over de voorgeschiedenis van de sociale zekerheid in Nederland kunnen laten zien dat de oorzaak van de trage opbouw vooral gezocht moet worden in de onwil van de zittende politieke en economische elite om aan de 'massa' ook maar de meest bescheiden rechten toe te kennen. Zelfs toen dat echt niet meer tegen te houden was, heeft men geprobeerd greep te houden op het recht van toekenning van een uitkering, ook wanneer de overheid de financiering voor zijn rekening moest nemen. Ook levensbeschouwelijk werd het primaat van het particulier initiatief en van de persoonlijke steun warmer omarmd dan steun van de staat op grond van een recht. Het zal geen toeval zijn dat dit in een nog bij uitstek christelijk geïnspireerd land als de Verenigde Staten nog steeds zo is.

Pas in de Tweede Wereldoorlog werd er in Londen door de Commissie-Van Rhijn naar Engels voorbeeld serieus begonnen met de voorbereiding van een systeem van sociale zekerheid, een vervangend inkomen bij ziekte, werkloosheid en ouderdom. In de woorden van de commissie is het voortaan 'de gemeenschap, georganiseerd in de staat, (die) aansprakelijk is voor de sociale zekerheid en vrijwaring tegen gebrek van al haar leden'. Hier gaat het om de vorm van gelijkheid, die nooit mooier vorm heeft gekregen dan in de toekenning van een AOW-pensioen van gelijke hoogte aan iedereen die de leeftijd van 65 jaar heeft bereikt. Pikant is wel dat de Commissie-Van Rhijn de aanspra-

kelijkheid van de staat toch weer clauseerde door er de voorwaarde aan toe te voegen dat de leden van de gemeenschap ‘zelf het redelijke doen om zich die sociale zekerheid en vrijwaring tegen gebrek te verschaffen’. Dat is bij uitstek het politieke thema geworden na de invoering van de sociale zekerheid in de jaren zestig. Toen werd dat overigens nog niet zo gezien, want minister Veldkamp, de belangrijkste architect, aannemer, opdrachtgever en uitvoerder van het gebouw van de sociale zekerheid, ging het vooral om het ‘recht op zelfontplooiing van het individu alsmede diens recht op gelijke kansen’ (Fase 2001, 55-56). Dat is veel meer dan vrijwaring tegen gebrek en veel minder dan zelf het redelijke doen.

Tussen de beginnende rechtsstaat van de negentiende eeuw en de volkomen verzorgingsstaat van de tweede helft van de twintigste eeuw kunnen we nog de faciliterende staat van vooral de eerste helft van de twintigste eeuw onderscheiden. De overheid regelde het schoolwezen en voerde de leerplicht in, de zorg voor de volksgezondheid – nog niet voor de individuele gezondheidszorg – kwam op gang, de volkswoningbouw werd gereguleerd en geleidelijk kreeg ook bijna iedereen toegang tot de infrastructuur van waterleiding en riolering, gas en elektriciteit. Dat maakte de levensomstandigheden in het algemeen beter en verhoogde de kansen op een goed leven voor de bevolking als geheel.

Een heel fundamentele stap was de erkenning van het principe van de soevereiniteit in eigen kring. De gelijkstelling van de financieringsgrondslag van het bijzonder onderwijs aan dat van het openbare onderwijs versterkte niet alleen de verzuiling op zich, maar maakte de zuilen bij alle levensbeschouwelijke verschillen niet alleen gelijkwaardig ten opzichte van elkaar, maar intern ook steeds meer gelijk aan elkaar. Scholen en ziekenhuizen mochten dan van confessie verschillen, de toenemende invloed van de overheid maakte dat ze professioneel juist steeds meer vergelijkbaar werden. Zo werd ongemerkt en onbedoeld ook in eigen kring al de secularisering voorbereid die in de jaren zestig en zeventig het einde van de verzuiling zou betekenen, maar niet leidde tot de instorting van het systeem zelf. De plura-

liteit bleef nog even, de pluriformiteit verdween. Die zou pas op heel ander plekken en in heel andere vormen terugkeren.

Een gedachtenexperiment

Hoe ver de gelijkheid inmiddels is voortgeschreden, wordt eigenlijk pas duidelijk wanneer we in een gedachtenexperiment Nederland even zonder nieuwkomers denken. Dat is taboe, maar het helpt wel een goed beeld te krijgen van wat er in de afgelopen eeuw gebeurd is en nog beter te beseffen voor welke opgave gevestigden en nieuwkomers samen nog staan. Het aantal kinderen met onderwijsachterstand zou zonder de nieuwkomers de helft kleiner zijn dan de huidige 400.000. Het gemiddelde opleidingsniveau zou een stuk hoger liggen en het analfabetisme bijna verdwenen. Het inkomen van de armste tien procent van de bevolking zou zeker op een hoger niveau liggen, al was het maar omdat de loonwaarde van hun arbeid sterk zou stijgen bij gebrek aan aanbod om de lage functies te vervullen. De helft van de huidige cellencapaciteit in de gevangenissen zou ruim voldoende moeten zijn en de grote steden zouden misschien eerder met leegstand dan met woningnood te kampen hebben. Er zouden naar verhouding meer kranten gelezen worden en minder behoefte zijn aan voorschoolse educatie. Anders gezegd: de Nederlandse bevolking zou veel zichtbaarder hetzelfde geworden zijn, meer *middle class* en meer *middle of the road*. Zou het echt zo zijn gegaan of zou het toch anders gelopen zijn en zouden zonder de nieuwkomers meer Nederlanders als achtergesteld of achtergebleven herkend zijn? Als de ontwikkeling echt zo zou zijn gegaan als hier geschetst, dan zou er in alle opzichten sprake zijn geweest van een eeuw van verschil en zou de nieuwe eeuw er een zijn van gelijkheid. Veel Amstelveen en weinig Amsterdam, meer Houten dan Utrecht.

Zo is het niet gegaan, maar de opgave is merkwaardig genoeg hetzelfde gebleven. De ongelijkheid moet verdwijnen, de verschillen moeten kleiner worden, wil de achterstand niet in achterblijven veranderen. Het moet nu allemaal alleen veel sneller.

Er is niet een eeuw de tijd om de achterstand op het gebied van onderwijs, arbeid en burgerschap in te lopen. Het gaat nu niet meer om een gezamenlijke ontwikkeling en een groei naar meer gelijkheid als uitkomst, maar om een inhaalbeweging bedoeld om zo snel mogelijk aan te komen op het punt waar de gevestigden alweer net vertrokken zijn. In de Rapportage Minderheden van het Sociaal en Cultureel Planbureau staat het elke twee jaar weer: het opleidingsniveau van de allochtonen stijgt, maar dat van de autochtonen ook. Een kleine troost is dat wie eenmaal de onderwijdsdrempel over is op het niveau van de startkwalificatie een kwalitatieve sprong heeft gemaakt, die de overige verschillen in opleiding tot graduele maakt. Van de 20-24-jarige Nederlanders heeft ruim 75% de startkwalificatie, van de Marokkanen is dat net een derde, van de Turken al wat meer dan 40% en van de Surinamers en Antillianen 60% (Dagevos e.a. 2003). Behalve in het geval van de laatste categorie zijn de verschillen met de Nederlandse groep te groot. Zonder startkwalificatie geen goede vervolgopleiding en weinig kans op een goede baan. Meer gelijkheid blijft dan een utopie.

De eenentwintigste eeuw

Wat voor verschil zal de eenentwintigste eeuw maken? Het is moeilijk voor te stellen dat ook de nieuwe eeuw weer vooral in het teken van meer gelijkheid zal staan. Het thema is niet weg, zeker niet nu de inhaalslag van de etnische minderheden nog voor een belangrijk deel – met uitzondering van de Surinamers, wier achterstand nu zo klein is geworden dat het nauwelijks nog zin heeft hen als minderheid te beschouwen – gemaakt moet worden. Voor de Nederlandse samenleving als geheel is het gelijkheidsprincipe echter toch zijn werking als maatschappelijke kracht aan het verliezen. Dat is ook in de politiek en in de vakbeweging merkbaar. Er wordt nog wel gezocht naar beleidsdoelen en doelgroepen die passen in het paradigma van het streven naar meer gelijkheid, maar het elan is verdwenen. Meer gelijkheid staat niet langer gelijk met vooruitgang, maar met

behoud van het verworvene voor juist degenen voor wie het verworven is. Het is belangenbehartiging geworden, waar ouderen meer voordeel van hebben dan jongeren.

Het zou te simpel zijn bezuiniging als de enige en door de nood gedwongen opdracht van het huidige kabinet te zien. In alles klinkt een andere visie op de verzorgingsstaat en de positie van de burger door. De verzorgingsstaat wordt zeker minder genereus en zal meer Angelsaksische trekken gaan krijgen. Het recht op zelfontplooiing wordt nu al niet meer gezien als een verantwoordelijkheid van de gemeenschap, in de toekomst zal dat in de levensfase voor het pensioen ook niet meer gelden voor het behoud van de levensstandaard en de sociale status die men had voordat men niet meer in het eigen levensonderhoud kon voorzien. De hoop is natuurlijk dat de dreiging van een forse stap terug in levenskwaliteit de burger zal motiveren alles op alles te zetten om aan het werk te blijven of weer te komen. Voor het onderwijs zal de burger naarmate hij langer en hoger onderwijs geniet meer zelf de rekening moeten betalen en in de gezondheidszorg zal het gebruik van de voorzieningen meer en meer een individuele beslissing met ook persoonlijk financiële consequenties worden.

De sociale zekerheid hield in de vorm van inkomensbescherming de sociale status van een gezin gelijk, gelijke kansen in het onderwijs werden gegarandeerd door de leerplicht en de studiefinanciering, gelijke toegang van gezondheidszorgvoorzieningen gemakkelijk gemaakt door vrije verstrekking in natura, gelijke standaardkwaliteit van woningen kon via de huursubsidie gerealiseerd worden. De lijst is langer, maar bij alle verschillen komt het toch steeds neer op een verantwoordelijkheid van de gemeenschap voor het goede leven van de burger. In het huidige beleid wordt de verantwoordelijkheid weer meer bij de burger zelf geplaatst. Tot op zekere hoogte wordt daarbij het risico geaccepteerd dat burgers onverstandige keuzes zullen maken of sommige wenselijke keuzes niet zullen kunnen doen bij gebrek aan middelen. Mogelijk zullen mensen ook meer een beroep op elkaar kunnen doen of gebruik kunnen maken van aantrek-

kelijke commerciële aanbiedingen die niet meer en niet anders bieden dan zij willen. Minder gelijkheid leidt niet alleen tot meer verschil, maar ook tot meer vrijheid en variatie.

Daarin ligt toch de echte uitdaging voor de eenentwintigste eeuw. Laag voor laag is in de vorige eeuw de gelijkheid opgebouwd tot een hoog niveau. Waar dat op kosten van de gemeenschap is gebeurd, ontstaan er nu draagkrachtproblemen, waar dat ten koste van de vrijheid van het individu gaat, worden draagvlakproblemen voelbaar. Gelijkheid blijft in de Nederlandse samenleving beschouwd worden als een groot goed, ook in de toekomst. Vrijwel iedereen heeft daardoor ook in het eigen leven een mate van vrijheid kunnen realiseren die voorheen ondenkbaar was. De vrijheid manifesteert zich vooral in de vormgeving van het persoonlijke leven, in de eigen levensstijl. De vrijheid is de wereld van het kwalitatieve individualisme, waarin het individu zich in zijn uniciteit en bijzonderheid kan presenteren. De gelijkheid is de wereld van het kwantitatieve individualisme, waarin het individu juist niet onderscheiden wordt van alle anderen.

In het streven naar gelijkheid is altijd weinig ruimte geweest voor het toelaten van verschil. Dat is niet alleen een kwestie van ideologie, maar ook van psychologie: angst voor discriminatie, uitsluiting en achterstelling. De geschiedenis heeft juist in de twintigste eeuw laten zien hoe terecht die angst is als het gaat om de categorische uitsluiting van bepaalde groepen. Mensen van het verkeerde ras, het foute geloof, de slechte genen of welke andere grond van verschil ook. Het kwalitatieve individualisme geeft aan die angst weinig voeding. Het gaat niet om de uitsluiting van groepen, maar om de aanvaarding van verschil als individueel kenmerk, als uitdrukking van de vrijheid van de persoon. Dat kan alleen op basis van de veilige grondslag van gelijkheid als maatschappelijk ordeningsbeginsel.

Op het stevige fundament van de gelijkheid kan nu gezocht worden naar mogelijkheden om de vrijheid van het individu meer kansen te geven. Dat betekent behalve meer verantwoordelijkheid voor het eigen leven zeker ook minder bemoeienis van de overheid met zijn leven. Op dit moment merkt hij van het eerste

meer dan van het tweede. Dat kan nog veranderen en dat zal een heel verschil maken.

Dames en heren,

Aan het eind van mijn rede gekomen rest nog één vraag: wat is een universiteitshoogleraar? Ik kan het niet beter zeggen dan de rector het deed toen ik hem die vraag stelde: 'Je hoeft niks en je mag alles.' Een universiteitshoogleraar ressorteert rechtstreeks onder het College van Bestuur, maakt formeel geen deel uit van een faculteit, heeft geen onderwijsverplichtingen, is niet onderworpen aan de tucht van een onderzoekschool en hoeft niet te besturen. Collega Frits van Oostrom, de eerste van de nu zes universiteitshoogleraren, zei het vorig jaar aan het eind van zijn rede zo: 'In zekere zin behelst het universiteitshoogleraarschap een terugkeer naar klassieke academische waarden zoals vrijheid en geconcentreerdheid.' Dat heb ik vanmiddag ook proberen te doen. Ik heb mij niet gehouden aan de grenzen tussen de disciplines en ook niet verplicht geweten u met veel literatuur en voetnoten te overtuigen van het belang van het onderzoeksprogramma dat nu uitgevoerd gaat worden. Ik heb mij vrij gevoeld u vandaag in de vorm van een essay een concentraat van mijn gedachten over de ontwikkeling van het gelijkheidsprincipe in onze samenleving voor te leggen. Ik verheug me er ook op straks deel te kunnen nemen aan het curriculum dat de universiteitshoogleraren gezamenlijk willen gaan opzetten. Wij hopen dat de studenten de klassieke waarden van de universiteit daarin zullen herkennen en zich er door zullen laten inspireren.

Mijnheer de rector magnificus, beste Willem-Hendrik Gispén, het was een geweldig aanbod dat je me bijna twee jaar geleden deed, maar toen wist ik nog niet hoe overweldigend de aanbieder zelf is. Je bent een man van de overtreffende trap. Je geeft geen vertrouwen, je schenkt geloof; je vertelt niet wat je op je lever hebt, je stort je hart uit; je neemt geen besluit, je gaat ervoor en wel helemaal. Het is een belevenis om met je te mogen werken. De

andere leden van het College, de nieuwe voorzitter Yvonne van Rooij en de vroegere universiteitssecretaris Wim Kardux, vinden het wel goed dat ik hier voor de vele jaren van goede samenwerking in het bijzonder dank uitbreng aan Jan Veldhuis. Je was al voorzitter van het CvB, beste Jan, toen ik in 1986 benoemd werd. Ik ben tot je vertrek vorig jaar altijd een van je ‘jonge, veelbelovende’ hoogleraren gebleven en ik ben van plan dat te blijven. In de moeilijke jaren van de opbouw van de Netherlands School of Public Health was je onvoorwaardelijke steun ook persoonlijk voor mij van grote betekenis.

Meer dan veertig jaar geleden kwam ik voor het eerst in het Academiegebouw. Als klassevertegenwoordiger van 2 Alpha van het Onze Lieve Vrouwe Lyceum in Breda, toen onze leraar Latijn hier op Germanicus promoveerde. Ik dacht kleintjes op de achterste rij meteen: ‘Ja, dit wil ik ook,’ en het is meer geworden dan ik toen kon dromen. Ik ben hier niet gepromoveerd, maar heb hier wel sociologie gestudeerd en ben als hoogleraar klinische psychologie teruggekeerd. Met veel plezier denk ik terug aan mijn jaren bij de vakgroep Klinische en Gezondheidspsychologie en in de faculteit Sociale Wetenschappen. Nu ben ik commensaal bij de Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisationswetenschap. Paul Verweel en Mark Bovens, hartelijk dank voor de gastvrijheid die ik bij jullie geniet.

Een dag per week is voor de universiteit, de andere dagen zijn van het Sociaal en Cultureel Planbureau, een instituut waar ik ooit vooral ontzag voor voelde en nu als directeur gewoon trots op mag zijn. Zoveel kennis van zaken, zoveel wetenschappelijke kwaliteit, zoveel gevoel voor beleid, zo dicht bij de regering – elke dag valt er wel iets te leren, nog meer te beleven en gelukkig vaak ook te genieten. In mijn voorganger, Adriaan van der Staay, en mijn naaste collega, Theo Roes, zeg ik dank aan alle SCP-ers voor de bijzonder stimulerende werkomgeving en de wetenschappelijke prestaties die daar door de gezamenlijke inzet van onderzoekers en ondersteuners nu al zoveel jaren geleverd worden. Ik blijf graag nog een tijdje.

Tenslotte, alle collega's, vrienden en familieleden die hier verzameld zijn. Ik heb plezier in mijn werk, maar voor plezier in het leven is toch meer nodig. Daar zorgen jullie voor en dat vaak al heel lang. Dit is het moment om jullie voor alle aandacht en vriendschap te danken en de hoop uit te spreken dat wat goed was ook goed zal blijven. Voor mijn vader en moeder was het te belastend om vanmiddag hier te kunnen zijn. De eeuw van verschil waar ik vanmiddag over heb gesproken, is de eeuw van hun leven geweest. Deze oratie draag ik aan hen op, in dankbaarheid voor de kansen en stimulansen die zij hun kinderen – mij, mijn broer Walter en mijn zusjes Hedy en Sandra – gegeven hebben. Het heeft verschil gemaakt, voor ieder van ons vieren.

Ik heb gezegd

Curriculum vitae

Paul Schnabel (Bergen op Zoom, 17 juli 1948) ging na het behalen van het diploma Gymnasium A aan het Onze Lieve Vrouwe Lyceum in Breda in 1967 sociologie studeren aan de Universiteit Utrecht. Na zijn doctoraal-examen (cum laude) studeerde hij aan de Universität Bielefeld van 1973 - 1975 theoretische sociologie bij o.a. Niklas Luhmann. Hij promoveerde in 1982 aan de Erasmus Universiteit Rotterdam bij prof. dr. C. Trimbos. Op het proefschrift *Tussen stigma en charisma. Nieuwe religieuze bewegingen en geestelijke volksgezondheid* (Deventer: Van Loghum Slaterus). In 1986 volgde een benoeming tot hoogleraar geestelijke gezondheidszorg en geestelijke volksgezondheid bij de vakgroep Klinische Psychologie en Gezondheidspsychologie van de Universiteit Utrecht (oratie 1987: *Het eigene en het aardige van de geestelijke gezondheidszorg*). Van 1991-1996 was hij decaan van de Netherlands School of Public Health, een samenwerkingsverband op het gebied van de sociale geneeskunde tussen de universiteiten van Utrecht, Amsterdam en Rotterdam. In 1995 verscheen *De weerbarstige geestesziekte* (Nijmegen: SUN). Na de benoeming tot directeur van het SCP werd de omschrijving van de leerstoel gewijzigd in sociaal en cultureel beleid. In 2002 volgde de benoeming (een dag per week) tot universiteitshoogleraar.

Van 1973-1977 was Paul Schnabel onderzoekscoördinator van de Vereniging Stimezo Nederland. In 1977 werd hij benoemd tot hoofd onderzoek van het Nederlands Centrum Geestelijke Volksgezondheid (nu Trimbos-instituut), een functie die hij tot en met 1991 bekleedde. In 1998 volgde de benoeming tot directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau in Den Haag.

Raadslidmaatschappen o.a. bij de Gezondheidsraad (1985-1998), de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (1996-1998), de Nationale Commissie Chronisch Zieken (1990-1998), de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de KNAW (sinds 1998), Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (adviserend lid sinds 1998).

Bestuurslidmaatschappen (huidig) o.a. Nationaal Fonds Geestelijke Volksgezondheid (voorzitter), Oranjefonds, AVRO, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (voorzitter), Van Gogh Museum, Stichting Praemium Erasmianum, Academie De Gouden Ganzenveer (voorzitter), Managementcentrum VNO-NCW De Baak.

Redacteurschappen: o.a. redacteur en hoofdredacteur *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* (1980-1988, 1996-1998), redacteur *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (1995-1998), *Jaarboek voor Psychiatrie en Psychotherapie* (1990-1998). Columnist van *NRC-Handelsblad* (sinds 1984) en het *Financieele Dagblad* (sinds 2000).

Overig o.a. Raad van Toezicht Inspectie van het Onderwijs, Raad van Commissarissen Shell Nederland BV.

Referenties

- Bank, J., en M. van Buuren (2000). *1900. Hoogtij der burgerlijke cultuur*. Den Haag: SDU.
- Bouter, A. (1994). *Gelijkheid en voortreffelijkheid. Een waardering van het westerse gelijkheidsideaal*. Delft: Eburon.
- Dagevos, J. e.a. (2003). *Rapportage Minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie*. Den Haag: SCP.
- Dekker, P. (red.) (2002). *Niet-stemmers*. Den Haag: SCP.
- Elias, N., en J.L. Scotson (1976). *De gevestigden en de buitenstaanders*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Fase, W.J.P.M (2001). 'De legitimering van het verplichtend karakter van de sociale verzekeringen'. In: A.Ph.C.M. Jaspers (red.) e.a., *De gemeenschap is aansprakelijk...Honderd jaar sociale verzekering 1901 - 2001*, z.p. Den Haag: Koninklijke Vermande.
- Hermans, C. (2003). *De dwaaltocht van het sociaal-darwinisme*. Amsterdam: Nieuwezijds.
- Hoogenboom, M. (2003). *Standenstrijd en Zekerheid. Een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland*. Diss., Universiteit van Amsterdam.
- Kloek, J. en W. Mijnhardt (2001). *1800. Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag: SDU.
- Koelemeijer, J. (2001). *Het zwijgen van Maria Zachea. Een ware familiegeschiedenis*. Zutphen: Plataan.
- Mak, G. (1999). *De eeuw van mijn vader*. Amsterdam/Antwerpen:Atlas.
- Montijn, I. (1998). *Leven op stand 1890 - 1940*. Amsterdam: Thomas Rap.
- Rooy, P. de (2002). *Republiek van Rivaliteiten. Nederland sinds 1813*. Amsterdam: Mets en Schilt.
- Schnabel, P. (red.) (1999). *Individualisering en sociale integratie*. Nijmegen: SUN.
- Schnabel, P. (2003). 'Paars en later. Vijfhonderd dagen van verandering en verwarring'. In: H.J. Schoo, H.J. e.d. *Haagse tegenstrijdigheden. Een jaar verder*. Amsterdam: AUP/Salomé.
- Schuursma, R. (2000). *Jaren van opgang. Nederland 1900 - 1930*. Amsterdam: Balans.
- SCR (1998). *Sociaal en Cultureel Rapport 1998. 25 jaar sociale verandering*. Rijswijk: SCP.
- Stolk, A. van, en C. Wouters (1983). *Vrouwen in tweestrijd. Tussen thuis en tehuis*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Thoenes, P. (1962). *De elite in de verzorgingsstaat*. Leiden: Stenfert Kroese.

Verkenningen (2001). *Verkenningen: bouwstenen voor toekomstig beleid*.
Den Haag: SDU.
Vrooman, C., e.a. (2003). *Armoedemonitor 2003*. Den Haag: SCP.